

LUCIDA

INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

28
(2/2003)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2004

Divna Stevanović

Piti ili ne piti: Hipokrat, *O vrstama vazduha, vode i mesta*

Key Words: Hippocrates medicus, Ancient medicine, Ancient philosophy, Ancient Greek society.

U ovakvim prilikama, kada se piše predgovor prevodu nekog od hipokratskih spisa, najčešće se već u prvim redovima čitaocu na pleća navale zasluge tzv. hipokratske medicine za razvoj moderne medicine i nauke uopšte – naglašava se, s puno težine u tonu, da je upravo Hipokrat onaj koji postavlja razmišljanje o čovekovom telu i njegovim menama na temelje racija¹. Mada je ova konstatacija u osnovi tačna, htela bih da, ovog puta, već u prvom osvrtu na »hipokratsku medicinu«, ukažem na njenu višeslojnost. U čemu se sastoji ta višeslojnost? U prvom redu, u istovremeno novatorskoj i »konzervatorskoj« prirodi *Hipokratske zbirke* – pomenuti racionalizam bio bi odlika ove prve, a sâm način na koji se stvarnost racionalizuje svojstvo ove druge. Pokušaću da u najkraćem ovo obrazložim.

Kada se govori o racionalizaciji ljudskog odnosa prema svetu i samome sebi kao o osnovnoj tekovini *Hipokratske zbirke*, treba imati u vidu kontekst ove promene. Naime, takozvano magijsko mišljenje, koje podrazumeva doživljaj bolesti kao nečeg spoljnog u odnosu na čoveka, kao agresije nekog demonskog stvorenja odnosno božanstva, dominira pisanim izvorima starijim od Hipokrata². Istupanja autora

¹ V. Stevanović (2000): »Piti ili ne piti: Hipokrat, *O vazduhu, vodi i zemljištu*«, *Lucida intervalla* 13, 1-15; ovde str. 1. Naglašavam da sam u međuvremenu naslov ovog spisa preinačila u *O vrstama vazduha, vode i mesta*, prihvativši sugestiju profesora A. Lome.

² Stvar je dobro poznata i izučena (v. na primer studiju koja se i kod nas može naći: Lanata, G. (1967): *Medicina magica e religione popolare in Grecia fino all'età di Ippocrate*, Roma), ali, ilustracije radi, evo nekoliko stihova sa samog početka *Ilijade* (I, 8-12, ed. T. W. Allen, *Homeri Ilias*, vol. 2, Oxford, 1931): τίς τάρ σφωε θεῶν ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι; Ἰ Λητοῦς καὶ Διὸς υἱός· ὃ γὰρ βασιλῆϊ χολωθεῖς ἰ νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὄρσε κακίην, ὀλέκοντο δὲ λαοί, ἰ οὐνεκα τὸν

spisa *O svetoj bolesti*³, kao i autora spisa *O vrstama vazduha, vode i mesta*⁴ protiv tog magijskog doživljaja bolesti predstavljaju, dakle, novinu u odnosu na prethodnu grčku književnost koja je došla do nas. Međutim, ne treba odmah zaključiti da hipokratski autor⁵ samim tim ustaje i protiv religije uopšte – on samo menja značenje božanskog delovanja koje dovodi u vezu sa delovanjem prirode⁶. Ne treba prebrzo zaključivati ni u jednom drugom smeru – činjenica da jedan hipokratski autor odbacuje koncept bolesti kao božanske odmazde ne znači da i svaki potonji grčki autor odbacuje takav koncept bolesti.

Pošto smo obazrivije prišli hipokratskom racionalizmu, ispitajmo sada malo detaljnije tu višeslojnost hipokratske medicine o kojoj smo govorili. Naime, trebalo bi videti sada šta je »konzervatorsko« u načinu na koji se racionalizuje stvarnost u, recimo, spisu *O vrstama vazduha, vode i mesta*. Jedna od najglasovitijih demonstracija racionalizma u čitavom *Hipokratskom korpusu* je pasaż spisa *O vrstama vazduha, vode i mesta* o kome je maločas bilo reči (vidi bel. 4). U njemu autor govori o jednom delu Skita koji imaju osobine evnuha (bave se

Χρόσιν ἡτίμασεν ἀρητῆρα ἢ Ἀτρεΐδης.

³ Littre VI, 352: Περί μὲν τῆς ἰερῆς νούσου καλεομένης ὧδ' ἔχει οὐδὲν τί μοι δοκῇ τῶν ἄλλων θειοτέρη εἶναι νούσων οὐδὲ ἰερωτέρη, ἀλλὰ φύσιν μὲν ἔχει ἦν καὶ τὰ λοιπὰ νοσήματα, ὅθεν γίνεται. U navođenju hipokratskih spisa uvek upućujem na Litreovo izdanje, koje je još uvek referentno; u slučaju kad raspoložem i nekim od modernih izdanja objavljenih u CUF ili u CMG, navodim i njih.

⁴ *O vrstama...* XXII: Littre II, 76, 12 = Jouanna, 238, 12: Ἐμοὶ δὲ καὶ αὐτῷ δοκεῖ ταῦτα τὰ πάθεα θεῖα εἶναι καὶ τὰλλα πάντα καὶ οὐδὲν ἕτερον ἑτέρου θειότερον οὐδὲ ἀνθρωπινώτερον, ἀλλὰ πάντα ὁμοῖα καὶ πάντα θεῖα.

⁵ Namerno govorim ovde o jednom autoru, jer upravo citirani pasażi ova dva spisa predstavljaju glavni argument naučnika koji smatraju da je isti autor u pitanju. Up. Jouanna (1996), str. 23.

⁶ Jouanna (1996), str. 23: »Le médecin hippocratique substitue donc à une justice divine plus ou moins obscure, sanctionnant la culpabilité de l'individu par une maladie, un ordre de l'univers à la fois divin et naturel qui rend compte de toutes les maladies et dégage le malade de toute culpabilité ... le concept de divin est vidé de toute représentation anthropomorphique traditionnelle pour se définir par une adéquation avec le naturel.«

ženskim poslovima i imaju ženske glasove) – autor spisa suprotstavlja se mišljenju tamošnjeg naroda da za takvu bolest treba okriviti neko božanstvo i utvrđuje da je za sve krivo jahanje⁷. Razlog je, dakle, u potpunosti »ljudski« odnosno uslovljen ljudskim ponašanjem. Međutim, odeljak koji neposredno prethodi govori o osobinama Skita uopšte i u njemu se konstatuje da su Skiti generalno mlohavi i teški, neaktivni, da nisu plodni⁸. Razlog ovakvoj telesnoj i duševnoj konstituciji Skita autor spisa vidi u prirodi klime i, od nje zavisnoj, prirodi Skita: tamo uvek vlada zima, leto tek nekoliko dana, a ni tad nije zaista toplo; nema, dakle, pravog smenjivanja godišnjih doba, a time ni pravilnog mešanja (κρᾶσις) osnovnih vrednosti (*toplo, hladno, suvo, vlažno*) koje uslovljavaju zdrav životni ambijent. Skiti su, dakle, vlažne prirode, a njihova slaba plodnost objašnjava se i njihovom mlitavošću i hladnoćom njihovog stomaka⁹. Ovakva koordinacija odnosa određenih svojstava (*hladno, vlažno*), godišnjih doba (zima) i ljudske prirode (Skit) samo je primena načina mišljenja koje bi Dž. E. R. Lojd¹⁰ nazvao »polarnim mišljenjem«, a koje je mnogo starije od samog *Hipokratskog korpusa*. Naime, određeni parovi suprotnosti dominiraju celom pred Sokratovskom filozofijom¹¹, a u velikoj meri i *Hipokratskom zbirkom*. Moram se ovde za trenutak zadržati na Alkmeonu iz Krotona čijih je nekoliko sačuvanih fragmenata od velikog značaja za hipokratsko mišljenje. Alkmeon kaže: »većina ljudskih stvari dolazi u paru« i »zdravlje je ravnomerna podela svojstava: vlažnog, suvog, hladnog, toplog, gorkog, slatkog i drugih. Bolest stvara prevlast jed-

⁷ *O vrstama...* XXII: Littré II, 76, 12 = Jouanna, 238, 6. Inače, o tom delu Skita govori i Herodot (I, 105 i IV, 67), prema kome je božanstvo u pitanju Afrodit, koja ih je kaznila za pljačkanje jednog njenog hrama u Siriji poslavši im »žensku bolest«.

⁸ *O vrstama...* XVIII-XXII: Littré II, 68, 3 = Jouanna, 231, 5.

⁹ *O vrstama...* XXI: Littré II, 74, 18 = Jouanna, 237, 3.

¹⁰ V. Lloyd, G. E. R. (1966): *Polarity and Analogy*, Cambridge

¹¹ Jedan od jasnih primera je, recimo, pitagorejska tabela suprotnosti: neparno/parno, jedno/mnoštvo, desno/levo, muško/žensko, mirovanje/kretanje, pravo/krivo, svetlo/tamno, dobro/loše, kvadratno/nejednakostranično. (DK 58 B 5 = Arist, *Met.* A5, 986a22)

nog od njih – pogubna je prevlast bilo kog svojstva»¹². Ako se pogleda grčki tekst, primećuje se zanimljiv rečnik koji pre spada u domen politike, no u domen zdravlja: »ravnomerna podela« je prevod reči *ἰσονομία* koja, zapravo, označava demokratsko društveno uređenje mnogo pre reči *δημοκρατία*¹³, »prevlast« je prevod reči *μοναρχία*, a »svojstvo« je donekle netačan prevod reči *δύναμις*. Što se ostatka fragmenta tiče, uočavamo da Alkmeon navodi tri para suprotnosti, ali kaže zatim »i ostali«. On, potom, identifikuje uzroke bolesti: na prvom mestu su hladnoća odnosno toplota, a potom dolaze drugorazredni razlozi poput prevelike ili premale količine hrane ili spoljnih faktora poput kvaliteta vode ili mesta. Zanimljivo je da se pominje kvalitet vode jer se upravo odeljak spisa *O vrstama vazduha, vode i mesta* odnosi na uticaj vode na zdravlje, a i pomen mesta je u istom smislu zanimljiv u odnosu na naš spis. Najzad, podvucimo još da Alkmeon zdravlje opisuje kao ravnomernu izmešanost (*σύμμετρος τῶν ποιῶν κρασις*) svojstava, pri čemu ovde s pravom možemo govoriti o svojstvima.

Hipokratsko »konzervatorstvo« se u ovom kontekstu, dakle, odnosi na model »polarnog mišljenja« preuzet od prethodnika, u ovom slučaju predsokratovaca tj. Alkmeona, ali model, zapravo, seže mnogo dublje u prošlost¹⁴. Inovacija hipokratskih autora je u ovom smislu

¹² Navodim Alkmeonove fragmente prema: *Pitagorici: testimonianze e frammenti*, fasc. I, a cura di Maria Timpanaro Cardini, 1958:

1bis. DIOG. VIII 83 Ἀλκμαίων ... τὰ πλεῖστά γε ἰατρικὰ λέγει, ὅμως δὲ καὶ φυσιολογεῖ ἐνίοτε λέγων· δύο τὰ πολλὰ ἐστὶ τῶν ἀνθρωπίνων.

4. [22] AET. V 30, 1 (D 442) Ἀλκμαίων τῆς μὲν ὑγείας εἶναι συνεκτικὴν τὴν ἰσονομίαν τῶν δυνάμεων, ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν, τὴν δ' ἐν αὐτοῖς μοναρχίαν ποιητικὴν φθοροποιὸν γὰρ ἐκατέρου μοναρχίαν. καὶ νόσον συμπίπτειν ὥς μὲν ὑφ' οὗ ὑπερβολῇ θερμότητος ἢ ψυχρότητος, ὥς δὲ ἐξ οὗ διὰ πλῆθος τροφῆς ἢ ἐνδείαν, ὥς δ' ἐν οἷς ἢ αἷμα ἢ μυελὸν ἢ ἐγκέφαλον. ἐγγίγνεσθαι δὲ τούτοις ποτὲ κακὰ τῶν ἐξωθεν αἰτιῶν ὑδάτων ποιῶν ἢ χώρας ἢ κόπων ἢ ἀνάγκης ἢ τῶν τούτοις παραπλησίων. τὴν δὲ ὑγείαν τὴν σύμμετρον τῶν ποιῶν κρασιν.

¹³ V. Herodot III, 80, 26. Posebno je značajan članak Vlastos, G. (1953): »Isonomia«, *American Journal of Philology*, 74, 337-366.

¹⁴ O tome vidi Lloyd (1966), str. 41-48 (»Religious polarity« in early Greek thought);

pre svega u stavljanju u prvi plan dva osnovna para suprotnosti – *toplo/hladno, suvo/vlažno* – koji do tada nisu bili ujedinjeni u neku koherentnu teoriju. Alkmeon ih, doduše, pominje zajedno, ali potom kao razloge bolesti navodi samo toplotu odnosno hladnoću. Hipokratski spis *O čovekovoj prirodi* prvi je spis u kome je eksplicitno prisutna ova četvorodelna koncepcija sveta i čoveka¹⁵. Autor ovog spisa, po svemu Hipokratov učenik i zet Polib¹⁶, razrađuje dalje učenje, tako što povezuje četiri navedena svojstva sa makrokosmosom (klimom) i sa mikrokosmosom (čovekom tj. njegovim telesnim tečnostima). Uspostavlja se, dakle, jedna složena artikulacija odnosa: četiri godišnja doba – četiri svojstva – četiri telesne tečnosti. Ovo je, zapravo, prvi hipokratski spis u kome se javlja čuveni sistem četiri tečnosti, odnosno u kome se žuč konačno deli na žutu i crnu. Upravo će on biti izvor iz kog će Galen, a preko Galena i čitava potonja medicinska nauka, kako na Zapadu, tako i na Istoku, preuzeti tetrahumoralnu teoriju. Ta »teorija« najslikovitije bi se mogla predstaviti ovako:

godišnje doba	svojstva	telesne tečnosti
zima	hladna i vlažna	flegma
proleće	toplo i vlažno	krv
leto	toplo i suvo	žuta žuč
jesen	hladna i suva	crna žuč

Prema ovoj shemi, mogli bismo zaključiti da telima Skita, koji, da podsetimo, žive u uslovima gotovo stalne zime, te su im tela vlažna i hladna, dominira flegma – to, međutim, autor spisa *O vrstama vazduha, vode i mesta* ni na jednom mestu ne zaključuje. Upravo ovo

on ovde govori o tako drevnim parovima suprotnosti kao što su *svetlo/tama* ili *nebo/zemlja* koji se mogu identifikovati kod Homera i Hesioda. S druge strane, o velikoj rasprostranjenosti parova suprotnosti Lojd daje zanimljive podatke u poglavlju *The comparative evidence* (str. 31-41).

¹⁵ Littré VI, 32 = Jouanna (1975), *Corpus Medicorum Graecorum* I, 1, 3.

¹⁶ Ovo je jedan od retkih spisa *Hipokratske zbirke* za koji se može utvrditi autorstvo i to zahvaljujući Aristotelu. Naime, Aristotel u svom delu *Historia animalium* (512 b 12 – 513 a 7) citira opis krvnih sudova koji odgovara opisu u ovom hipokratskom spisu i pripisuje ga dotičnom Polibu, a dodatna potvrda za ovu atribuciju je i papirus zvani *Anonymus Londinensis* koji po svojoj prilici sadrži Menonov spis *Iatrica* i koji sažima glave 3 i 4 spisa *O čovekovoj prirodi*.

stanje »nedorađenosti« humoralne teorije (crna žuč se uopšte i ne javlja) navodi nas da datujemo ovaj spis pre spisa *O čovekovoj prirodi*. Međutim, baš u delu teksta čiji prevod sledi, naš autor razrađuje svoju artikulaciju svojstava, godišnjih doba i voda:

Ἀριστα δὲ ὁκόσα ἐκ μετεώρων χωρίων ῥέει καὶ λόφων γεηρῶν·
αὐτά τε γάρ ἐστι γλυκέα καὶ λευκὰ καὶ τὸν οἶνον φέρειν ὀλίγον οἶα
τέ ἐστι· τὸν δὲ χειμῶνα θερμὰ γίνεται, τοῦ δὲ θερέος ψυχρά.¹⁷ —
Najbolja voda je ona koja dotiče iz visokih predela i zemljovitih brda. Ona je,
naime, slatka i bistra, takva da se može mešati sa vrlo malo vina. U toku zime
je topla, a u toku leta hladna.

Dok je »polarno mišljenje«, o kome je upravo bilo reči, drevna baština, koja je, tokom vremena preobražavana, stigla i do Hipokrata, postoje i neke »svežije« baštine kojima ima traga upravo u spisu *O vrstama vazduha, vode i mesta*. Baština o kojoj je reč vezana je za preobražaj grčkog sveta koji se odvija na prelazu iz VIII u VII vek i koji rezultira pojavom *polisa* i pojavom *filozofije*¹⁸. Kao što kaže Žan-Pjer

¹⁷ *O vrstama...* VII: Littré II, 30, 6 = Jouanna, 202, 5.

¹⁸ Žan-Pjer Vernan povezuje, čini mi se, na više nego ubedljiv način ova dva fenomena grčke kulture. V. Vernant, J.-P. (1962): *Les origines de la pensée grecque*, Paris. V. str. 6: »Lorsqu'au XIIe siècle avant notre ère la puissance mycénienne s'écroule sous la poussée des tribus doriennes qui font irruption en Grèce continentale, ce n'est pas une simple dynastie qui succombe dans l'incendie ravageant tour à tour Pylos et Mycènes, c'est un type de royauté qui se trouve à jamais détruit, toute une forme de vie sociale, centrée autour du palais, qui est définitivement abolie, un personnage, le Roi divin, qui disparaît de l'horizon grec. L'effondrement du système mycénien déborde largement, dans ses conséquences, le domaine de l'histoire politique et sociale. Il retentit sur l'homme grec lui-même ; il modifie son univers spirituel, transforme certaines de ses attitudes psychologiques. L'effacement du Roi a pu dès lors préparer, au terme de la longue, de la sombre période d'isolement et de remise en place qu'on appelle le Moyen Age grec, une double et solidaire innovation : l'institution de la Cité, la naissance d'une pensée rationnelle... La Grèce se reconnaît dans une certaine forme de vie sociale, dans un type de réflexion qui définissent à ses propres yeux son originalité, sa supériorité sur le monde barbare : à la place du Roi dont la toute-puissance s'exerce sans contrôle, sans limite, dans le secret de son palais, la vie politique grecque se veut l'objet d'un débat public, au grand jour de l'Agora, de la part de citoyens définis comme des égaux et dont l'Etat

Vernan (v. bel. 17), novo društveno uređenje znači prelazak sa neograničene i sakrivene moći Kralja na jednako, ravnomerno i javno (Agora) učešće svih građana u vlasti. O međusobnim odnosima ljudi u novom sistemu Vernan kaže: »Le lien de l'homme avec l'homme va prendre ainsi, dans le cadre de la cité, la forme d'une relation réciproque, réversible, remplaçant les rapports hiérarchiques de soumission et de domination. Tous ceux qui participent à l'Etat vont se définir comme des *Homoioi*, des semblables, puis, de façon plus abstraite, comme des *Isoi*, des égaux... Cette image du monde humain trouvera au Vie siècle son expression rigoureuse dans un concept, celui d'*isonomia*: égale participation de tous les citoyens à l'exercice du pouvoir.«¹⁹ Podsetićemo se sada Alkmeona iz Krotona, koji je govorio o zdravlju kao o *ισονομία τῶν δυνάμεων*, doslovce o ravnopravnosti svojstava. Zanimljivo je da se i kod Hipokrata sreće isti motiv – naime, upravo u drugom delu spisa *O vrstama vazduha, vode i mesta*, autor na sledeći način obrazlaže bolju prirodu Azije i njenih stanovnika u odnosu na sva ostala područja:

Τὸ δὲ αἴτιον τούτων ἡ κρῆσις τῶν ὥρέων, ὅτι τοῦ ἡλίου ἐν μέσῳ τῶν ἀνατολέων κεῖται πρὸς τὴν ἡῶ τοῦ τε ψυχροῦ πορρωτέρω τὴν δὲ αὐξησιν καὶ ἡμερότητα παρέχει πλεῖστον ἀπάντων, ὁκόταν μὴδὲν ἢ ἐπικρατέον βιαίως, ἀλλὰ παντὸς ἰσομοιῶν δυναστεῦν.²⁰ —
Uzrok tome je pravilna izmešanost godišnjih doba, jer je Azija smeštena tačno na sredini, između letnje dugodnevice i zimske kratkodnevice, a dalje od hladnoće (nego Evropa). Najviše potpomaže rast i pitomost u svemu, kada ništa ne preovladava uz silu, već u svemu vlada ravnopravnost.

Nije potrebno naglašavati da je termin *ἰσομοιότης* ekvivalent termina *ἰσονομία*, te ga zato prevodim kao »ravnopravnost«. Ono što je ovde takođe važno, a svojstveno isključivo za medicinsku misao je pojam *κρῆσις*, »pravilna izmešanost«. Ovaj termin, izuzetno bitan za

est l'affaire commune ... une pensée neuve cherche à fonder l'ordre du monde sur des rapports de symétrie, d'équilibre, d'égalité entre les divers éléments qui composent le cosmos.»

¹⁹ Vernant (1962), 56.

²⁰ *O vrstama...* XII: Littré II, 20, 7 = Jouanna, 230, 5.

hipokratsku i medicinsku misao uopšte, ne javlja se, bar ne pre Hipokrata, u političkoj i filozofskoj misli. Međutim, ova hipokratska terminološka inovacija ipak se može dovesti u vezu sa idealom ravnomerne raspodele društva, društvene simetrije u kojoj ništa ne preovladava, odnosno preovladava jednakost.

Pored ovih baština, starije i mlađe, koje sam pokušala da ocrtam u krupnim potezima i povežem sa spisom o kome je reč, postoje i neke, rekla bih, uže tradicije koje se mogu identifikovati kod Hipokrata. Mada se autori određenih hipokratskih spisa trude da sačuvaju medicinu od prevelikog upliva filozofije i, u tom cilju, polemišu sa autorima filozofskih dela²¹, u *Hipokratskoj zbirci* susreću se preuzete i razrađene teze koje se javljaju i kod predsokratovaca. Tako recimo, u spisu *O vrstama vazduha, vode i mesta* postoji dugo objašnjenje kruženja vode u prirodi:

Τὰ μὲν ὄμβρια κουφότατα καὶ γλυκύτατά ἐστι καὶ λεπτότατα καὶ λαμπρότατα. Τὴν τε γὰρ ἀρχὴν ὁ ἥλιος ἀνάγει καὶ ἀναρπάζει τοῦ ὕδατος τὸ τε λεπτότατον καὶ κουφότατον. Δῆλον δὲ οἱ ἄλλες ποιεῖουσιν· τὸ μὲν γὰρ ἄλμυρόν λείπεται αὐτοῦ ὑπὸ πάχους καὶ βάρους καὶ γίνεται ἄλλες, τὸ δὲ λεπτότατον ὁ ἥλιος ἀναρπάζει ὑπὸ κουφότητος. Ἀνάγει δὲ τὸ τοιοῦτο οὐκ ἀπὸ τῶν ὑδάτων μούνον τῶν λιμναίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐξ ἀπάντων ἐν ὁκόσοισιν ὕγρόν τι ἔνεστιν· ἔνεστι δὲ ἐν παντὶ χρήματι... Διὰ ταῦτα δὲ καὶ σήπεται τῶν ὑδάτων τάχιστα πάντων καὶ ὁδμὴν ἴσχει πονηρὴν τὸ ὄμβριον, ὅτι ἀπὸ πλείστων ξυνῆκται καὶ ξυμμέμικται, ὥστε σήπεσθαι τάχιστα. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις, ἐπειδὴν ἀρπασθῇ καὶ μετεωρισθῇ περιφερόμενον καὶ καταμεμιγμένον ἐς τὸν ἥερα, τὸ μὲν θολερὸν αὐτοῦ καὶ νυκτοειδὲς ἐκκρίνεται καὶ ἐξίσταται καὶ γίνεται ἥηρ καὶ ὀμίχλη· τὸ δὲ λαμπρότατον καὶ κουφότατον αὐτοῦ

²¹ V. na primer spis *O staroj medicini* (Littre I, 570 = Jouanna, (1990), CUF II, 1) u kome se autor zalaže za »staru medicinu«, onu u kojoj nije bilo filozofskih postulata (ὑπόθεσις; jedna od prvih upotreba ove reči u značenju postulata, odnosno nedokazivog načela koje je u osnovi neke teorije) ili spis *O čovekovoj prirodi* (Littre VI, 32 = Jouanna (1975), Corpus Medicorum Graecorum, I, 1, 3) koji polemische sa monističkim teorijama o čovekovoj prirodi i zalaže se za jednu »kvaternarnu« teoriju.

λείπεται, καὶ γλυκαίνεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου καϊόμενόν τε καὶ ἐψόμενον· γίνεται δὲ καὶ τᾶλλα πάντα τὰ ἐψόμενα αἰεὶ γλυκέα.²²
— *Kišnica je, dakle, najlakša i najslađa voda, a pritom i najfinija i najbistrija. Naime, Sunce proo uzdiže i izvlači iz vode najfiniji i najlakši deo, što sasvim jasnim čine soli koje se izdvajaju: slani deo vode ostaje (na zemlji) zbog svoje zapremine i težine, te postaje so, a najfiniji deo vode Sunce izvlači zbog njegove laganosti. Ovaj deo vode Sunce ne izdiže samo iz močvara, već i iz mora odnosno iz svega u čemu ima vlažnosti, a u svemu ima vlage... Zbog toga se kišnica od svih voda najpre kvari i ima težak miris, jer je sjedinjena i smešana od mnogih (drugih voda), tako da se vrlo brzo kvari. Osim toga, pošto se izdvoji i uzdigne, pošto je nošena tamo-amo i izmešana sa vazduhom, iz nje isparava taman deo sličan noći, menja se i postaje izmaglica i magla, a najbistriji i najlakši deo ostaje i postaje slađi, pošto ga je Sunce ugrejalo i skuvalo – i inače sve drugo što je skuvano postaje uvek slađe.*

Osnovne teze koje se mogu izdvojiti iz ovog pasaža su sledeće: voda se sastoji iz finog, lakog, slatkog i bistrog dela koji Sunce odmah izvlači i teškog, slanog dela. Deo vode koji je ispario dalje se prečišćava i menja – putem kuvanja. Postoji jedno svedočanstvo o Anaksimandrovom objašnjenju nastanka mora, koje ovako glasi:

πλεῖον μέρος ἀνεξήρανε τὸ πῦρ, τὸ δὲ ὑπολειφθὲν διὰ τὴν ἑκκαυσιν μετέβαλεν.²³ — *Anaksimandar kaže da je more ostatak prvobitne vlage, čiji je veći deo isušila vatra, a ostatak se promenio putem kuvanja.*

More, odnosno slana voda, prema Anaksimandru, nastaje takođe isparavanjem jednog dela vlage to jest vode. Uočavamo i kod njega kuvanje kao faktor promene vode, ali se čini da kod njega kuvanje dovodi do pojave slane vode, dok kod Hipokrata voda postaje slađa kuvanjem. Raspolažemo i jednim svedočanstvom o objašnjenju nastanka mora Diogena iz Apolonije, koje odgovara Anaksimandrovom²⁴.

Δ. δὲ καὶ τῆς ἀλμυρότητος ταύτην αἰτίαν λέγει, ὅτι ἀνάγοντος τοῦ

²² *O vrstama...* VIII: Littré II, 32, 17 = Jouanna, 204, 10.

²³ DK 12 A 27

²⁴ DK 64 A 17

ἡλίου τὸ γλυκὺ τὸ καταλειπόμενον καὶ ὑπόμενον ἄλμυρόν εἶναι συμβαίνει. — Diogen kaže da je ovakav uzrok slanoći: pošto Sunce izvuče sladak deo (vode), dolazi do toga da je ono što ostane dole i održi se slano.

Primećujemo da je ovde reč i o slatkom delu vode, o kojoj nema reči u prethodnom svedočanstvu, kao i da je upotrebljen glagol ἀνάγω koji je istovetno upotrebljen i u hipokratskom spisu. Ovo nije jedini slučaj bliskog dodira medicine i filozofije, zapaženi su i drugi²⁵, ali mi izdvajamo ovaj, jer prevod koji sledi upravo je prevod dela spisa *O vrstama vazduha, vode i mesta* posvećen vodama.

Namera mi je bila da se u ovom uvodu osvrnem na neke diskontinuitete, ali i kontinuitete *Hipokratske zbirke* u odnosu na raniju grčku književnost. Pokašala sam, pri tom, da u tom osvrtnu posebnu pažnju posvetim spisu *O vrstama vazduha, vode i mesta*. Kako sam u prethodnom izdanju ovog prevoda²⁶ već opširno govorila o samoj *Hipokratskoj zbirci*, time se ovde neću baviti, već ću čitaocu pružiti još samo nekoliko ključnih informacija pre no što priđe samom tekstu. Spis, dakle, sadrži dve, tematski vrlo različite, celine: prvi, medicinski, deo (I-XI) u kome se razmatraju različiti spoljni uzročnici bolesti koje putujući lekar treba da uzme u obzir da bi došao do pravilne prognoze i drugi, etnografski, deo (XII-XIV) u kome se porede narodi Evrope i Azije i objašnjavaju njihove osnovne razlike. Deo čiji prevod sledi (VII-XI) pripada, dakle, prvom delu i tiče se spoljnjih uzročnika vode i klime. Ovaj spis pripisuje se medicinskoj školi sa Kosa²⁷. Nastao je u drugoj polovini V veka, a njegov autor je verovatno i autor spisa *O staroj medicini*.

Korišćena izdanja

Littré, Emile, éd. (1839-1861) *Œuvres complètes d'Hippocrate*, 10 voll., Paris.

Jones, W.H.S., ed. (1923) *Hippocrates*, vol. I (*Ancient Medicine; Airs, Waters, Places; Epidemics I and III; The Oath; Precepts; Nutriment*), Cambridge, Massachusetts / London, England.

Heiberg, I. L. (1927) *Hippocratis opera*, Corpus Medicorum Graecorum, I 1,

²⁵ V. Jouanna (1992): *Hippocrate*, Paris, str. 366-403.

²⁶ V. Stevanović (2000), 1-7.

²⁷ V. Stevanović (2000), 5.

Diona Stevanović

Iusiurandum, Lex, De arte, De medico, De decente habitu, Praeceptiones, De prisca medicina, De aere locis aquis, De alimento, De liquidorum usu, De flatibus, Lipsiae et Berolini.

Diller, Hans, hrsg. (1970): *Hippokrates, Corpus Medicorum Graecorum*, I 1, 2, *Über die Umwelt*, Berlin.

Jouanna, Jacques (1996) *Hippocrate*, Collection des Universités de France, tome II, 2e partie (*Airs, eaux, lieux*), Paris. — Tekst i prevod spisa koji sledi dati su prema tom izdanju.

Résumé

L'auteur souligne les différentes traditions (philosophiques avant tout) qui sont incorporées dans la *Collection hippocratique*, notamment dans le traité *Airs, Eaux, Lieux*. Cela sert à relativiser la grande « rupture » rationnelle de la médecine hippocratique par rapport à ses prédécesseurs littéraires. Les phénomènes examinés sont ceux de la « pensée polaire », des grands changements sociaux des VIII/VII siècles et leurs reflets en philosophie et médecine et des arguments philosophiques et médicaux qui coïncident.

ΠΕΡΙ ΑΕΡΩΝ ΥΔΑΤΩΝ ΤΟΠΩΝ (§§VII–XI)

VII 1 Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ὑδάτων βούλομαι διηγήσασθαι ἃ τέ ἐστι νοσώδεα καὶ ἃ ὑγιεινότεα καὶ ὁκόσα ἀφ' ὕδατος κακὰ εἰκὸς γίνεσθαι καὶ ὅσα ἀγαθὰ· πλεῖστον γὰρ μέρος συμβάλλεται ἐς τὴν ὑγίειν. **2** Ὅκόσα μὲν οὖν ἐστὶν ἐλώδεα καὶ στάσιμα καὶ λιμναῖα, ταῦτα ἀνάγκη τοῦ μὲν θέρεος εἶναι θερμὰ καὶ παχέα καὶ ὁδμὴν ἔχοντα, ἅτε οὐκ ἀπόρροια ἐόντα, ἀλλὰ τοῦ τε ὀμβρίου ὕδατος ἐπιτρεφομένου αἰεὶ νέου τοῦ τε ἡλίου καίοντος ἀνάγκη ἄχροά τε εἶναι καὶ πονηρὰ καὶ χολώδεα· τοῦ δὲ χειμῶνος παγετώδεά τε καὶ ψυχρὰ καὶ τεθολωμένα ὑπὸ τε χιόνος καὶ παγετῶν, ὥστε φλεγματοδέστατα εἶναι καὶ βραγχοδέστατα. **3** Τοῖσι δὲ πίνουσι σπληνας μὲν αἰεὶ μεγάλους εἶναι καὶ μεμυμένους καὶ τὰς γαστέρας σκληρὰς τε καὶ λεπτάς καὶ θερμὰς, τοὺς δὲ ὦμους καὶ τὰς κληῖδας καὶ τὸ πρόσωπον καταλελεπτύνθαι καὶ κατισχάνθαι· ἐς γὰρ τὸν σπληνα αἱ σάρκες ξυντήκονται· διότι ἰσχυνοὶ ἢ εἰσιν· ἐδωδούς τε εἶναι τοὺς τοιούτους καὶ διψηροὺς· τὰς τε κοιλίας ξηροτάτας [τε] καὶ τὰς ἄνω καὶ τὰς κάτω ἔχειν, ὥστε τῶν φαρμάκων ἰσχυροτέρων δεῖσθαι. Τοῦτο μὲν τὸ νόσημα αὐτοῖσι ξύντροφόν ἐστι καὶ θέρεος καὶ χειμῶνος. **4** πρὸς δὲ τούτοις οἱ ὕδρωπες [τε] καὶ πλεῖστοι γίνονται καὶ θανατωδέστατοι· τοῦ γὰρ θέρεος δυσεντερίαι τε πολλὰ ἐμπίπτουσι καὶ διάρροιαὶ καὶ πυρετοὶ τεταρταῖοι πολυχρόνιοι· ταῦτα δὲ τὰ νοσεύματα μηκυνθέντα τὰς τοιαύτας φύσεως ἐς ὕδρωπας καθίστησι καὶ ἀποκτείνει. Ταῦτα μὲν αὐτοῖσι τοῦ θέρεος γίνεται· τοῦ δὲ χειμῶνος, τοῖσι νεωτέροις μὲν περιπλευμονίαι τε καὶ μανιώδεα νοσεύματα, τοῖσι δὲ πρεσβυτέροις καῦσοι, διὰ τὴν τῆς κοιλίας σκληρότητα. **6** Τῇσι δὲ γυναιξὶν οἰδήματα ἐγγίνεται καὶ φλέγμα λευκόν καὶ ἐν γαστρὶ ἰσχυροὺς μόλις καὶ τίκτουσι χαλεπῶς· μεγάλα τε τὰ ἔμβρυα καὶ οἰδέοντα, ἔπειτα ἐν τῇσι τροφῇσι φθινώδεά τε καὶ πονηρὰ γίνεται· ἢ τε καθαροὺς τῇσι γυναιξὶν οὐκ ἐπιγίνεται χρηστὴ μετὰ τὸν τόκον. **7** Τοῖσι δὲ παιδίοις κῆλαι ἐπιγίνονται μάλιστα καὶ τοῖσιν ἀνδράσι κίρσοι καὶ ἔλκεα ἐν τῇσι κνήμησιν, ὥστε τὰς τοιαύτας φύσεως οὐχ οἷόν τε μακροβίους εἶναι, ἀλλὰ προγηράσκειν τοῦ χρόνου τοῦ ἰκνευμένου. **8** Ἐτι δὲ αἱ γυναῖκες δοκέουσιν ἔχειν ἐν γαστρὶ, καὶ ὁκόταν ὁ τόκος, ἢ, ἀφανίζεται τὸ πλήρωμα τῆς γαστροῦ· τοῦτο δὲ γίνεται [ὑπὸ ὑδέρου] ὁκόταν ὑδροπιήσωσιν αἱ ὑστέραι. **9** Τὰ μὲν τοιαῦτα ὕδατα νομίζω μοχθηρὰ εἶναι πρὸς ἅπαν χρήμα· Δεύτερα δὲ ὅσων εἶεν αἱ πηγαὶ ἐκ πετρεῶν – σκληρὰ γὰρ ἀνάγκη εἶναι – ἢ ἐκ γῆς ὅκου θερμὰ ἢ ὕδατά ἐστιν, ἢ σίδηρος γίνεται ἢ χαλκὸς ἢ ἄργυρος ἢ χρυσοὺς ἢ θεῖον ἢ στυπτηρίη ἢ ἄσφαλτον ἢ νίτρον· ταῦτα γὰρ πάντα ὑπὸ βίης

O VRSTAMA VAZDUHA, VODE I MESTA (§§VII–XI)

VII 1 Što se ostalog tiče¹, želim da govorim o vodama: koje su nezdrave, koje su izuzetno zdrave, te koja dobra i koja zla mogu nastati od vode. Naime, voda u velikoj meri pridonosi zdravlju. **2** Elem, ona voda koja je močvarna, stajaća i barska, ta mora leti biti topla, gusta i neprijatnog mirisa, pošto ne teče. A kako se u nju stalno uliva sveža kišnica i Sunce je pali, ta je voda neizbežno loše boje, teška i izaziva žuč². Zimi mora biti zaleđena i hladna, uzmuljana od snega i leda, tako da uzrokuje stvaranje flegme i promuklost. **3** Onima koji je piju slezina je stalno velika i tvrda, a stomaci tvrdi, mršavi i vrući; ramena, ključne kosti i lica su im izmršana i ispošćena³. Meso im se pretapa u slezinu, zato su tako slabi. Takvi ljudi puno jedu, a puno i piju, i gornji i donji stomak im je vrlo suv, tako da su im potrebni jači lekovi. Ova bolest je za njih uobičajena i zimi i leti. **4** Kod njih su takođe izuzetno česte i smrtonosne hidropsije. Tokom leta često se pojavljuju dizenterije, prolivi i dugotrajne groznice četvrtače⁴. Upravo ove bolesti, produžene, navedene (ljudske) prirode dovode do vodene bolesti i ubijaju. To su im bolesti tokom leta. **5** U toku zime, mlađi pate od peripneumonije i bolesti praćenih ludilom, a stariji od gorućih groznica⁵ zbog tvrdoće stomaka. **6** U žena se javljaju otoci i bela flegma⁶, a teško začnu i teško se porađaju. Novorođenčad su velika i otečena. Potom, u toku dojenja, ona postaju sušičava i lošeg zdravlja. Čišćenje kod žena nakon porođaja nije dobro. **7** Deci se često javljaju mošnični tumori, a muškarcima proširene vene i rane na potkolenicama, tako da takve prirode ne samo da ne mogu da budu dugovečne, već moraju i da ostare pre odgovarajućeg vremena. **8** Sem toga, žene misle da su trudne, a kad dođe vreme porođaja – punoća stomaka nestane. To se dešava kada je materica zahvaćena vodenom bolešću. **9** Smatram da su takve vode loše u svakom pogledu. Druga (po nezdravosti) je ona voda koja izvire iz stena – pošto mora biti tvrda – ili iz zemlje, gde je voda topla, ili gde ima gvožđa, ili bakra, ili srebra, ili zlata, ili sumpora ili stipse ili bitumena ili sode. Sve ove materije, naime, nastaju od siline toplote. Dakle, ne samo da voda iz takve zemlje nije dobra, već je tvrda, vruća, loša za mokrenje i krajnje nepovoljna za

γίνονται τοῦ θερμοῦ. Οὐ τοίνυν οἷόν τε ἐκ τοιαύτης γῆς ὕδατα ἀγαθὰ γίνεσθαι, ἀλλὰ σκληρὰ τε καὶ καυσώδεα διουρεῖν τε χαλεπὰ καὶ πρὸς τὴν διαχώρησιν ἐναντία εἶναι. **10** Ἄριστα δὲ, ὁκόσα ἐκ μετεώρων χωρίων ῥέει καὶ λόφων γεηρῶν· αὐτὰ τε γὰρ ἐστὶ γλυκέα καὶ λευκὰ καὶ τὸν οἶνον φέρειν ὀλίγον οἶά τέ ἐστι· τὸν δὲ χειμῶνα θερμὰ γίνεται, τοῦ δὲ θέρεος ψυχρά· οὕτω γὰρ ἂν εἴη ἐκ βαθυτάτων πηγέων. Μάλιστα δὲ ἐπαινέω ὧν τὰ ρεύματα πρὸς τὰς ἀνατολάς τοῦ ἡλίου ἐρρώγασι, καὶ μᾶλλον πρὸς τὰς θερινάς· ἀνάγκη γὰρ λαμπρότερα εἶναι καὶ εὐώδεα καὶ κοῦφα. **11** Ὅκόσα δὲ ἐστὶν ἄλυκά καὶ ἀτέραμνα καὶ σκληρὰ, ταῦτα μὲν πάντα πίνειν οὐκ ἀγαθὰ, εἰσὶ δ' ἐνταῦθα φύσιες καὶ νοσεύματα ἐς ἃ ἐπιτήδειά ἐστι τὰ τοιαῦτα ὕδατα πινόμενα, περὶ ὧν φράσω αὐτίκα. ἔχει δὲ καὶ περὶ τούτων ὧδε ὁκόσων μὲν αἱ πηγαὶ πρὸς τὰς ἀνατολάς ἔχουσι, ταῦτα μὲν ἄριστα αὐτὰ ἐωυτῶν ἐστίν· δεύτερα δὲ [τῶν] τὰ μεταξὺ τῶν θερινῶν ἀνατολέων ἐστὶ τοῦ ἡλίου καὶ δύσεων, καὶ μᾶλλον τὰ πρὸς τὰς ἀνατολάς· τρίτα δὲ τὰ μεταξὺ τῶν δυσμέων τῶν θερινῶν καὶ τῶν χειμερινῶν· φαυλότατα δὲ τὰ πρὸς τὸν νότον τὰ μεταξὺ τῆς χειμερινῆς ἀνατολῆς καὶ δύσιος, καὶ ταῦτα τοῖσι μὲν νοτίοις πάνυ πονηρὰ, τοῖσι δὲ βορείοις ἀμείνω. **12** Τούτοις δὲ πρέπει ὧδε χρῆσθαι· ἢ ὅστις μὲν ὑγιαίνει τε καὶ ἐρρώγεται, μηδὲν διακρίνειν, ἀλλὰ πίνειν αἰεὶ τὸ παρὲν· ὅστις δὲ νοῦσου εἵνεκα βούλεται τὸ ἐπιτηδειότατον πίνειν, ὧδε ἂν ποιέων μάλιστα τυγχάνοι τῆς ὑγιείης· ὁκόσων μὲν αἱ κοιλίαι σκληραὶ εἰσι καὶ ξυγκαίειν ἀγαθαὶ [εἶναι], τούτοις μὲν τὰ γλυκύτατα συμφέρει καὶ κουφότατα καὶ λαμπρότατα· ὁκόσων δὲ μαλακαὶ αἱ νηδύες καὶ ὑγραὶ εἰσι καὶ φλεγματώδεις, τούτοις δὲ τὰ σκληρότατα καὶ ἀτεραμνότατα καὶ τὰ ὑφαλυκὰ· οὕτω γὰρ ἂν ξηραίνοντο μάλιστα. **13** Ὅκόσα γὰρ ὕδατά ἐστιν ἔψιν ἄριστα καὶ τακερώτατα, ταῦτα καὶ τὴν κοιλίην διαλύειν εἰκὸς μάλιστα καὶ διατήκειν· ὁκόσα δὲ ἐστὶν ἀτέραμνα καὶ σκληρὰ καὶ ἥκιστα ἔψιν ἀγαθὰ, ταῦτα δὲ ξυνίστησι μάλιστα τὰς κοιλίας καὶ ξηραίνει. Ἀλλὰ γὰρ ἐψευσμένοι εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι τῶν ἀλμυρῶν ὑδάτων πέρι δι' ἀπειρίην, κατότι νομίζεται διαχωρητικά εἶναι τὰ ἄλυκά· τὰ δὲ ἐναντιώτατά ἐστι πρὸς τὴν διαχώρησιν· ἀτέραμνα γὰρ καὶ ἀνέψανα, ὥστε καὶ τὴν κοιλίην ὑπ' αὐτῶν στύφεισθαι μᾶλλον ἢ τήκεσθαι. Καὶ περὶ μὲν τῶν πηγαίων ὑδάτων ὧδε ἔχει.

VIII 1 Περὶ δὲ τῶν ὀμβρίων, καὶ ὁκόσα ἀπὸ χιόνος, φράσω ὅπως ἔχει. **2** Τὰ μὲν οὖν ὀμβρία κουφότατα καὶ γλυκύτατά ἐστι καὶ λεπτότατα καὶ λαμπρότατα· τὴν τε γὰρ ἀρχὴν, ὃ ἥλιος ἀνάγει καὶ ἀναρπάζει τοῦ ὕδατος τό τε λεπτότατον καὶ κουφότατον. **3** Δῆλον δὲ οἱ ἄλλες ποιέουσι· τὸ μὲν γὰρ ἀλμυρὸν λείπεται αὐτοῦ ὑπὸ πάχεος καὶ βάρεος, καὶ γίνεται ἄλλες· τὸ δὲ λεπτότατον ὃ ἥλιος ἀναρπάζει ὑπὸ κουφότη-

probavu. **10** Najbolja voda je ona koja dotiče iz visokih predela i zemljovitih brda. Ona je, naime, slatka i bela, takva da se može mešati sa vrlo malo vina⁷. U toku zime je topla, a u toku leta hladna. Takva može biti ako su joj izvori veoma duboko. Najviše preporučujem one vode čiji tok izbija prema mestu⁸ solsticija, a posebno prema mestu letnje dugodnevce. Te vode moraju biti bistrije, mirisne i lake. **11** One koje su slane, tvrde i teške, sve takve nisu dobre za piće. Postoje ipak izvesne prirode ljudi i bolesti kojima je pijenje takve vode od koristi – o njima ću odmah govoriti. Što se tiče onoga (izvorske vode), još i ovo: one vode čiji su izvori na istoku su baš najbolje; nakon njih dolaze one koje su između letnjeg izlaska i zalaska Sunca, a bolje su one prema izlasku; treće su one između letnjeg i zimskog zalaska. Najgore su one okrenute jugu između zimskog izlaska i zalaska, a zaista su izuzetno loše vode one koje su izložene južnom vetru, dok su opet one pod severcem bolje. **12** Izvorskim vodama treba se na sledeći način služiti: onaj koji je zdrav i puca od snage neka ništa ne probira, već neka pije uvek onu vodu koja mu se nađe pri ruci. Onaj koji zbog neke bolesti želi da pije onu vodu koja mu najviše odgovara, najpre će povratiti zdravlje ovako čineći: onima koji imaju tvrd probavni trakt, kadar da spali (namirnice), njima prija izuzetno slatka, laka i bistra voda; onima kojima je stomak mek, vlažan i pun flegme prija izuzetno tvrda, teška i slankasta voda – tako se najbolje isuše. **13** Naime, one vode koje su najbolje za kuvanje i otapanje, po svoj prilici i najbolje razvezuju i olabavljaju creva. Koje su pak teške, tvrde i uopšte nisu dobre za kuvanje⁹, one najbolje isušuju i vezuju creva. No u pogledu morske vode ljudi su u zabludi, zbog svog neiskustva, smatrajući je dobrom za probavu. Zapravo ona je u najvećoj mogućoj meri nepovoljna za varenje – ona je tvrda i nije dobra za kuvanje, tako da se i stomak od nje pre skupi nego razmekša. Što se tiče izvorske vode, tako stoje stvari.

VIII 1 A sada ću govoriti o kišnici i o vodi nastaloj od snega. **2** Kišnica je, dakle, najlakša i najslađa voda, a pritom i najfinija i najbistrija. Naime, Sunce prvo uzdiže i izvlači iz vode najfiniji i najlakši deo. **3** To sasvim jasnim čine soli koje se izdvajaju: slani deo vode ostaje (na zemlji) zbog svoje zapremine i težine te postaje so, a najfiniji deo vode Sunce izvlači zbog njegove laganosti. Ovaj deo vode Sunce ne

τος· Ανάγει δὲ τὸ τοιοῦτο οὐκ ἀπὸ τῶν ὑδάτων μόνον τῶν ἢ λιμναίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἐξ ἀπάντων ἐν ὁκόσοισιν ὑγρόν τι ἔνεστιν· ἔνεστι δὲ ἐν παντὶ χρήματι. **4** Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἄγει τὸ λεπτότατον τῆς ἱκμάδος καὶ κουφότατον. Τεκμήριον δὲ μέγιστον· ὅταν «γὰρ» ἄνθρωπος ἐν ἡλίῳ βαδίῃ, ἢ καθίῃ ἱμάτιον ἔχων, ὁκόσα μὲν τοῦ χρωτὸς ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, οὐχ ἰδρῶν ἄν· ὁ γὰρ ἥλιος ἀναρπάζει τὸ προφαινόμενον τοῦ ἰδρώτος· ὁκόσα δὲ ὑπὸ τοῦ ἱματίου ἐσκέπασται ἢ ὑπ' ἄλλου του, ἰδροῖ· ἐξάγεται μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ βιάζεται· σώζεται δὲ ὑπὸ τῆς σκέπης, ὥστε μὴ ἀφανίζεσθαι ὑπὸ τοῦ ἡλίου· ὁκόταν δὲ ἐς σκιὴν ἀφίκηται, ἅπαν τὸ σῶμα ὁμοίως ἰδίει· οὐ γὰρ ἔτι ὁ ἥλιος ἐπιλάμπει. **5** Διὰ ταῦτα δὲ καὶ σήπεται τῶν ὑδάτων τάχιστα πάντων καὶ ὁδμὴν ἴσχει πονηρὴν τὸ ὄμβριον, ὅτι ἀπὸ πλείστων ξυνηκται καὶ ξυμμέμικται, ὥστε σήπεσθαι τάχιστα. **6** Ἐτι δὲ πρὸς τούτοις, ἐπειδὴν ἀρπασθῇ καὶ μετεωρισθῇ περιφερόμενον καὶ καταμεμιγμένον ἐς τὸν ἡέρα, τὸ μὲν θολερὸν αὐτοῦ καὶ νυκτοειδὲς ἐκκρίνεται καὶ ἐξίσταται καὶ γίγνεται ἡῆρ καὶ ὁμίχλη, τὸ δὲ λαμπρότατον καὶ κουφότατον αὐτοῦ λείπεται καὶ γλυκαίνεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου καιόμενόν τε καὶ ἐψόμενον· γίνεται δὲ καὶ τᾶλλα πάντα τὰ ἐψόμενα αἰεὶ γλυκέα. **7** Ἔως μὲν οὖν διεσκεδασμένον ἢ καὶ μήπω ξυνεστήκη, φέρεται μετέωρον. Ὅκόταν δὲ κου ἀθροισθῇ καὶ ξυστραφῇ ἐς τὸ αὐτὸ ὑπὸ ἀνέμων ἀλλήλοισιν ἐναντιωθέντων ἐξαίφνης, τότε καταρῶγνυται ἢ ἂν τύχη πλείστον ξυστραφέν. Τότε γὰρ εἰκὸς τοῦτο μᾶλλον γίνεσθαι, ὁκόταν τὰ νέφια [μὴ] ὑπὸ ἀνέμου «συ»στάσιν ἔχοντα ὠρμημένα ἐόντα καὶ χωρέοντα, ἐξαίφνης ἀντικόψῃ πνεῦμα ἐναντίον καὶ ἕτερα νέφια. Ἐνταῦθα «τὰ» μὲν πρῶτα αὐτοῦ ἢ ξυστρέφεται, τὰ δὲ ὀπισθεν ἐπιφέρεται [τε] καὶ οὕτω παχύνεται, καὶ μελαίνεται καὶ ξυστρέφεται ἐς τὸ αὐτὸ· καὶ ὑπὸ βάρους καταρῶγνυται, καὶ ὄμβροι γίνονται. **8** Ταῦτα μὲν ἐστὶν ἄριστα κατὰ τὸ εἶκος· δεῖται δὲ ἀφέψεσθαι, καὶ ἀποσήπεσθαι· εἰ δὲ μὴ, ὁδμὴν ἴσχει πονηρὴν, καὶ βράγχοι καὶ βῆχες καὶ βαρυφωνή τοῖσι πίνουσι προσίσταται. **9** Τὰ δὲ ἀπὸ χιόνος καὶ κρυστάλλων πονηρὰ πάντα· Ὅκόταν γὰρ ἅπαξ παγῇ, οὐκέτι ἐς τὴν ἀρχαίην φύσιν καθίσταται, ἀλλὰ τὸ μὲν αὐτοῦ λαμπρὸν καὶ κοῦφον καὶ γλυκὺ ἐκπήγνυται καὶ ἀφανίζεται, τὸ δὲ θολωδέστατον καὶ σταθμωδέστατον λείπεται. **10** Γνοίης δ' ἂν ὧδε· εἰ γὰρ βούλει, ὅταν ἡ χειμῶν, ἐς ἀγγεῖον μέτρῳ ἐγχέας ὕδωρ θεῖναι ἐς τὴν αἰθρίην, ἵνα πήξεται μάλιστα, ἔπειτα τῇ ὑστεραίῃ ἐσενεγκῶν ἐς ἀλέην, ὅπου χαλάσει μάλιστα ὁ παγετός, ὁκόταν δὲ λυθῇ, ἀναμετρεῖν τὸ ὕδωρ, εὐρήσεις ἔλασσον συχνῶ. **11** Τοῦτο τεκμήριον, ὅτι ὑπὸ τῆς πήξις ἀφανίζεται καὶ ἀναξηραίνεται τὸ κουφότατον καὶ λεπτότατον, οὐ γὰρ τὸ βαρύτερον καὶ παχύτερον· οὐ γὰρ ἂν δύναίτο. Ταύτη οὖν νομίζω πονηρό-

izdiže samo iz močvara, već i iz mora odnosno iz svega u čemu ima vlage, a u svemu ima vlage. **4** Čak i iz samih ljudi Sunce izvlači najfiniji i najlakši deo telesnih tečnosti. Evo najvećeg dokaza: kad se čovek šeta po Suncu ili sedi na Suncu sa haljinom na sebi, oni delovi kože koje Sunce obasja, neće se oznojiti, jer Sunce izvlači znoj čim se ukaže (na površini kože). Onaj deo kože, koji je zaštićen haljinom ili čim drugim, oznoji se. Dakle, znoj se izlučuje i na silu izdvaja pod uticajem Sunca, a odećom se čuva, tako da ne iščezava pod uticajem Sunca. No, kada čovek dođe u hlad, celo telo se podjednako znoji¹⁰, jer ga Sunce više ne obasjava. **5** Zbog toga¹¹ se kišnica od svih voda najpre kvari i ima težak miris, jer je sjedinjena i smešana od mnogih (drugih voda), tako da se vrlo brzo kvari. **6** Osim toga, pošto se (ta voda) izdvoji i uzdigne, pošto je nošena tamo-amo i izmešana sa vazduhom, iz nje se izdvaja taman deo sličan noći, udaljuje se i postaje izmaglica i magla, a najbistriji i najlakši deo ostaje tu i postaje slađi, pošto ga je Sunce spalilo i skuvalo – inače, i sve drugo što je skuvano postaje uvek slađe. **7** I dok je voda tako, dakle, raštrkana i još se ne sastavlja, drži se visoko. Čim se negde nagomila i vetrovi, koji se odjednom sukobe, je na isto mesto zbiju, tad se ona provali na onom mestu na kom je najviše zbijena. Naime, veća je prilika da će do ovoga doći, kada se oblaci, koji su se zgusnuli pod dejstvom vetra, u svom kretanju i napredovanju iznenada sudare sa suprotnim vetrom i drugim oblacima. Tada se prednji deo oblaka zbije, a zadnji deo potom pritisne, i tako postane debeo, crn i zbije se sa ovim prethodnim, tako da se od težine provali i nastanu kiše. **8** Takva voda je, kako je i prirodno, najbolja. Ipak treba da se prokuva i (tako) ukloni kvarljivost – ako se to ne učini, ima težak miris i izaziva promuklost, kašalj i dubok glas kod onih koji je piju. **9** Svaka voda nastala od snega i leda je loša. Naime, pošto se jednom zaledi, više se ne vraća svojoj staroj prirodi, već joj se bistrina, lakoća i slast odvoje tokom leđenja¹² i nestanu, a najmutniji i najmuljevitiji deo ostaje. **10** U to se možeš uveriti na sledeći način: ako hoćeš, u toku zime sipaj vodu mericom u posudu i stavi napolje, na ono mesto gde će se najbolje stegnuti, a zatim sledećeg dana stavi na toplo mesto gde će se led najbolje otkravit i, pošto se otopi, izmeri vodu i naći ćeš da je ima mnogo manje. **11** To je dokaz da usled zamrzavanja nestaje i suši se najlakši i najfiniji deo, ne

τατα ταῦτα τὰ ὕδατα εἶναι τὰ ἀπὸ χιόνος καὶ κρυστάλλου, καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα πρὸς ἅπαντα χρήματα. Περί μὲν οὖν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ τῶν ἀπὸ χιόνος καὶ κρυστάλλων οὕτως ἔχει.

ΙΧ 1 Λιθιώσι δὲ μάλιστα ἄνθρωποι καὶ ὑπὸ νεφριτίδων καὶ στραγγουρίης ἀλίσκονται καὶ ἰσχιάδων, καὶ κήλαι γίνονται, ὅκου ὕδατα πίνουσι παντοδαπώτατα καὶ ἀπὸ ποταμῶν μεγάλων, ἐς οὓς ποταμοὶ ἔτεροι ἐμβάλλουσι, καὶ ἀπὸ λίμνης ἐς ἣν ῥεύματα πολλὰ καὶ παντοδαπὰ ἀφικνεῦνται, καὶ ὁκόσοι ὕδασιν ἐπακτοῖσι ἢ χρέονται διὰ μακροῦ ἀγομένοισι, καὶ μὴ ἐκ βραχέος. **2** Οὐ γὰρ οἷόν τε ἕτερον ἑτέρω εἰκέναι ὕδωρ, ἀλλὰ τὰ μὲν γλυκέα εἶναι, τὰ δὲ ἀλυκά τε καὶ στυπτηριώδεα, τὰ δὲ ἀπὸ θερμῶν ῥέειν· ξυμμισγόμενα δὲ ταῦτα ἐς ταῦτὸν ἀλλήλοισι στασιάζειν, καὶ κρατεῖν αἰεὶ τὸ ἰσχυρότατον· ἰσχύει δὲ οὐκ αἰεὶ τωτὸ, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλο κατὰ τὰ πνεύματα· τῷ μὲν γὰρ βορέης τὴν ἰσχὺν παρέχεται, τῷ δὲ ὁ νότος, καὶ τῶν λοιπῶν πέρι οὕτως λόγος. Ὑφίστασθαι οὖν τοῖσι τοιούτοις ἀνάγκη ἐν τοῖς ἀγγείοις ἵλυν καὶ ψάμμον· Καὶ ἀπὸ τούτων πινομένων τὰ νοσήματα γίνεται τὰ προειρημένα· **3** ὅτι δὲ οὐχ ἅπασιν ἐξῆς, φράσω· Ὀκόσων μὲν ἢ τε κοιλὴ εὐροός τε καὶ ὑγιερὴ ἐστὶ καὶ ἡ κύστις μὴ πυρετώδης μηδὲ ὁ στόμαχος τῆς κύστιος ξυμπέφρακται λίην, οὗτοι μὲν διουρεῦσι ῥηϊδίως καὶ ἐν τῇ κύστει οὐδὲν ξυστρέφεται· **4** ὁκόσων δὲ ἂν ἡ κοιλίη πυρετώδης ἦ, ἀνάγκη καὶ τὴν κύστιν τῷτὸ πάσχειν· ὁκόταν γὰρ θερμοανθῇ μάλλον τῆς φύσιος, ἐφλέγμηνεν αὐτῆς ὁ στόμαχος· ὁκόταν δὲ ταῦτα πάθῃ, τὸ οὖρον οὐκ ἀφίησιν, ἀλλ' ἐν ἑωυτῇ ξυνέψει καὶ συγκαίει, καὶ τὸ μὲν λεπτότατον αὐτοῦ καὶ τὸ καθαρώτατον διεῖ καὶ ἐξουρεῖται, τὸ δὲ παχύτατον καὶ θολωδέστατον ξυστρέφεται καὶ συμπύηννται· τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν, ἔπειτα μείζον γίνεται· κυλινδούμενον γὰρ ὑπὸ τοῦ οὖρου, ὅ τι ἂν ξυνίστηται παχύ, ξυναρμόζει πρὸς ἑωυτὸ καὶ οὕτως αὐξεται τε καὶ πωροῦται. Καὶ ὁκόταν οὖρη, πρὸς τὸν στόμαχον τῆς κύστιος προσπίπτει ὑπὸ τοῦ οὖρου βιαζόμενον, καὶ κωλύει οὐρεῖν, καὶ ὀδύνην παρέχει ἰσχυρὴν· ὥστε τὰ αἰδοῖα τρίβουσι καὶ ἔλκουσι τὰ παιδιά τὰ λιθιώντα· δοκεῖ γὰρ αὐτοῖσι τὸ αἷτιον ἐνταῦθα εἶναι τῆς οὐρήσιος. **5** Τεκμήριον δὲ ὅτι οὕτως ἔχει· τὸ γὰρ οὖρον λαμπρότατον οὐρέουσιν οἱ λιθιῶντες, ὅτι ἢ τὸ παχύτατον καὶ θολωδέστατον αὐτοῦ μένει καὶ συστρέφεται. Τὰ μὲν πλείστα οὕτω λιθιᾷ· γίνεται δὲ πῶρος καὶ ἀπὸ τοῦ γάλακτος, ἣν μὴ ὑγιερὸν ἦ, ἀλλὰ θερμόν τε λίην καὶ χολῶδες· τὴν γὰρ κοιλίην διαθερμαίνει καὶ τὴν κύστιν, ὥστε τὸ οὖρον ξυγκαιόμενον ταῦτα πάσχειν. Καὶ φημὶ ἄμεινον εἶναι τοῖσι παιδίοις τὸν οἶνον ὥς ὑδαρέστατον διδόναι· ἥσσαν γὰρ τὰς φλέβας ξυγκαίει καὶ ξυναυαίνει. **6** Τοῖσι δὲ θήλεσι λίθοι οὐ γίνονται ὁμοίως· ὁ γὰρ οὖρη ἢ τῆς βραχύς ἐστιν ὁ τῆς κύστιος καὶ εὐρύς, ὥστε βιάζεσθαι

najteži i najgušći, jer to ne bi moglo da se desi. Stoga, dakle, smatram da su najlošije vode za sve namene one nastale od snega i leda, kao i one koje su im slične. Tako je, dakle, sa kišnicom, i vodom nastalom od snega i leda.

IX 1 Ljudi u velikoj meri oboljevaju od kamena, stradaju i od nefritisa, otežanog mokrenja i bola u kuku,¹³ a javljaju se i mošnični tumori tamo gde piju svakojaku vodu, i onu iz velikih reka, u koje se ulivaju druge reke, i iz jezera, u koja mnogi i svakojaki tokovi stižu, a i kada koriste strane vode, dovedene iz daleka, a ne iz okoline. **2** Naime, nema nijedne vode koja je jednaka nekoj drugoj, već su jedne slatke, druge slane i ukusa stipse, treće dolaze iz toplih izvora. One se, izmešane na istom mestu, sukobljavaju među sobom, a uvek prevlada najjača. Ne prevlada uvek jedna voda, već nekada i druga, u zavisnosti od vetrova. Jednoj, naime, pruža snagu severac, drugoj južni vetar, a i sa ostalima je tako. U takvim vodama se, dakle, nužno talože pesak i mulj na dnu posude i od pijenja takve vode pojavljuju se gorepomenute bolesti. **3** U nastavku ću govoriti i o tome da to nije uvek tako. — Ljudi kojima želudac dobro vari i zdrav je, a bešika nije upaljena, dok grlić bešike nije isuviše jako zatvoren, lako uriniraju i u bešici im se ništa ne taloži. **4** No, onima kojima je želudac upaljen, i bešika mora biti istom podložna, jer uvek kada je ona (bešika) u vatri većoj nego što je prirodno, i njen grlić je upaljen. Kadgod se to desi, bešika ne izlučuje urin, već ga unutar sebe greje i spaljuje. Pri tom najfiniji i najbistriji deo njegov prolazi i luči se u vidu mokraće, dok se najgušći i najblatnjaviji deo zgušnjava i zgrušava. Iako u početku male, tokom vremena od ovoga se stvaraju velike grudvice, jer dok kruže po mokraći one se sjedinjuju sa svakom stvari koja je u čvrstom stanju i na taj način se uvećavaju i otvrdnjuju. Tako, svaki put kada bolesnik mokri, grudvica pada u grlić bešike poterala mokraćom i sprečava izlučivanje mokraće te izaziva vrlo jak bol. Stoga se dečaci koji pate od kamena taru i češu svoje stidne organe – njima se čini da tu leži uzrok (ne)mokrenju. **5** Evo i dokaza da je to tako: oni koji pate od kamena mokre izuzetno bistru mokraću, jer se onaj najgušći i najmutniji deo zadržava u njima i zgrušava. Ovo je najčešći uzrok stvaranju kamena. Kamen¹⁴ nastaje i od mleka, ako nije zdravo, već isuviše toplo i puno žuči, te stoga onda zagreva želudac i bešiku, pa se

τὸ οὖρον ῥηϊδίως· οὔτε γὰρ τῇ χειρὶ τρίβει τὸ αἰδοῖον ὥσπερ τὸ ἄρσεν, οὔτε ἄπτεται τοῦ οὐρητῆρος· ἐς γὰρ τὰ αἰδοῖα ξυντέτρηνται – οἱ δ' ἄνδρες οὐκ εὐθὺ τέτρηνται· διότι οἱ οὐρητῆρες οὐκ εὐρεῖς – καὶ πίνουσι πλεῖον ἢ οἱ παῖδες. Περί μὲν οὖν τούτων ὥδε ἔχει ἡ ὅτι τούτων ἐγγύτατα.

Χ 1 Περί δὲ τῶν ὁρέων ὥδε ἂν τις ἐνθυμεύμενος διαγινώσκει ὁκοῖ· ὃν τι μέλλει ἔσεσθαι τὸ ἔτος, εἴτε νοσερὸν εἴτε ὑγιερὸν. **2** Ἦν μὲν γὰρ κατὰ λόγον γένηται τὰ σημεία ἐπὶ τοῖσι ἄστροισι δύνουσί τε καὶ ἐπιτέλλουσιν ἔν τε τῷ μετοπώρῳ ὕδατα γένηται καὶ ὁ χειμῶν μέτριος καὶ μήτε λίην εὐδῖος μήτε ὑπερβάλλων τὸν καιρὸν τῷ ψύχει ἔν τε τῷ ἥρι ὕδατα γένηται ὥραῖα καὶ ἐν τῷ θέρει, οὕτω τὸ ἔτος ὑγιεινότατον εἰκὸς εἶναι. **3** Ἦν δὲ ὁ μὲν χειμῶν αὐχμηρὸς καὶ βόρειος γένηται, τὸ δὲ ἥρ ἔπομβρον καὶ νότιον, ἀνάγκη τὸ θέρους πυρετώδες γίνεσθαι καὶ ὀφθαλμίας καὶ δυσεντερίας ἐμποιεῖν. Ὅκοταν γὰρ τὸ πνίγος ἐπιγένηται ἐξαίφνης, τῆς τε γῆς ὑγρῆς ἐούσης ὑπὸ τῶν ὄμβρων τῶν ἡλλρινῶν καὶ ὑπὸ τοῦ νότου, ἀνάγκη διπλόον τὸ καῦμα εἶναι ἀπὸ τῆς γῆς διαβρόχου ἐούσης καὶ θερμῆς καὶ ὑπὸ τοῦ ἡλίου καίοντος, τῶν τε κοιλιῶν μὴ ξυνεστηκυῶν τοῖσιν ἀνθρώποισι μήτε τοῦ ἐγκεφάλου ἀνεξηρασμένου – οὐ γὰρ οἷον τε τοῦ ἥρος τοιούτου ἐόντος μὴ οὐ πλαδᾶν τὸ σῶμα καὶ τὴν σάρκα – ὥστε τοὺς πυρετοὺς ἐπιπίπτειν ὀξυτάτους ἅπασι, μάλιστα δὲ τοῖσι φλεγματίησι. Τὰς δὲ δυσεντερίας εἰκὸς ἐσθι γίνεσθαι καὶ τῆσι γυναιξὶ καὶ τοῖσιν εἶδεσι τοῖσιν ὑγροτάτοις. **4** Καὶ ἦν μὲν ἐπὶ κυνὸς ἐπιτολῇ ὕδωρ ἐπιγένηται καὶ χειμῶν καὶ οἱ ἐτησίαι πνεύσωσιν, ἐλπίς παύσασθαι καὶ τὸ μετόπωρον ὑγιερὸν γενέσθαι· ἦν δὲ μὴ, κίνδυνος θανάτους τε γενέσθαι τοῖσι παιδίοισι καὶ τῆσι γυναιξὶ, τοῖσι δὲ πρεσβύτησιν ἡκιστα, τοὺς τε περιγενομένους ἐς τεταρταίους ἀποτελευτᾶν καὶ ἐκ τῶν τεταρταίων ἐς ὕδρωπας. **5** Ἦν δ' ὁ χειμῶν νότιος γένηται καὶ ἔπομβρος καὶ εὐδῖος, τὸ δὲ ἥρ βόρειόν τε καὶ αὐχμηρὸν καὶ χειμέριον, πρῶτον μὲν τὰς γυναῖκας, ὁκόσαι ἂν τύχωσιν ἐν γαστρὶ ἔχουσαι καὶ ὁ τόκος αὐτήσιν ἢ πρὸς τὸ ἥρ, τιτρώσκεσθαι εἰκὸς· ὁκόσαι δ' ἂν καὶ τέκωσιν, ἀκρατέα τὰ παιδιά τίκτειν καὶ νοσώδεα, ὥστε ἢ αὐτίκα ἀπόλλυσθαι ἢ ζῶειν λεπτά τε ἐόντα καὶ ἀσθενέα καὶ νοσώδεα. Ταῦτα μὲν τῆσι γυναιξὶ. **6** τοῖσι δὲ λοιποῖσι δυσεντερίας καὶ ὀφθαλμίας ξηρὰς καὶ ἐνίοισι κατάρρους ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τὸν πλεύμονα. Τοῖσι μὲν οὖν φλεγματίησι τὰς δυσεντερίας εἰκὸς γίνεσθαι, καὶ τῆσι γυναιξὶ φλέγματος ἐπικαταρρύνεντος ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου διὰ τὴν ὑγρότητα τῆς φύσεως, τοῖσι δὲ χολώδεσιν ὀφθαλμίας ξηρὰς διὰ τὴν θερμότητα καὶ ξηρότητα τῆς σαρκός, τοῖσι δὲ πρεσβύτησι κατάρρους διὰ τὴν ἀραιότητα καὶ τὴν ἑκτεξιν τῶν φλεβῶν, ὥστε ἐξαίφνης τοὺς μὲν ἀπόλλυσθαι, τοὺς δὲ παραπλήκτους

mokraća, prethodno spaljena, ponaša na opisani način. Tvrdim takođe da je deci najbolje davati što razvodnjenije vino jer ono manje pali i suši žile. **6** U žena se kamen ne javlja u tolikoj meri. Naime, mokraćni kanal bešike im je kratak i širok, tako da se lako izbacuje mokraća. One i ne češu rukama stidne organe, poput muškaraca, niti se dohvataju mokraćnog kanala pošto on izlazi na stidne organe, dok kod muškaraca ne izlazi pravo na stidne organe i zato im ni mokraćni kanal nije širok. Žene i piju više nego dečaci. To je tako ili približno tako.

X 1 Što se tiče godišnjih doba, na sledeći način se može posmatranjem razaznati kakva će biti godina, da li bolesna ili zdrava. **2** Ako se, dakle, prema redu javljaju znamenja u vreme izlaska i zalaska zvezda, a u jesen nastane kiša, dok je zima umerena i nije ni previše blaga ni preterano hladna, i u proleće i leto budu sezonske kiše, takva godina je, prirodno, najzdravija. **3** A ako pak nastane zima suva i izložena severcu, pa proleće kišovito i izloženo južnom vetru, leto nužno biva pogodno za groznice i izaziva oftalmije i dizenteriju. Jer kadagod iznenada nastupi omorina, pošto je zemlja natopljena zbog prolećnih kiša i jugovine, neizbežno dolazi do udvostručene žege¹⁵ – od vlažne i tople zemlje i od Sunca koje pali. Pošto creva ljudima nisu stegnuta, a ni mozak im nije suv – takvo proleće, naime, mora da razmekša telo i meso – onda akutne groznice napadaju sve redom, a posebno flegmatične ljude. Prirodno je da se dizenterije javljaju među ženama i onima koji deluju kao izuzetno vlažne konstitucije. **4** A ako pri pojavi Sirijusa¹⁶ nastane olujna kiša i zaduvaju etezijski vetrovi,¹⁷ postoji nada da će se vreme ustaliti i da će jesen biti zdravija. Ako do toga ne dođe, postoji opasnost da ne nastane umiranje žena i dece, a u manjoj meri i među starcima, te da i oni koji se oporave ne zakače četvrtaču, pa od nje i hidropsiju. **5** Ako je zima, pak, topla, kišovita i blaga, a proleće potom hladno, suvo i zimovito, upravo one žene, koje se dese trudne i čiji porođaj bi pao u proleće, pobace. A ako se čak i porode, donose na svet slabu i bolešljivu decu, tako da ona ili namah umiru, ili žive kratko, budući nejaka i bolešljiva. Tako je sa ženama. **6** Ostalima se pojavljuju dizenterije, suve oftalmije, a ponekima i izlivi iz glave u pluća. Onima koji su flegmatični prirodno se javljaju dizenterije, kao i ženama, pošto im se flegma sliva iz mozga, zbog vlažnosti njihove prirode. Onima koji su žučni tip pojavljuju se oftalmije, suve

γίνεσθαι τὰ δεξιά. **7** Ὅκοταν γὰρ τοῦ χειμῶνος ἐόντος νοτίου καὶ θερμοῦ τὸ σῶμα μὴ ξυνίστηται μηδ' αἱ φλέβες, τοῦ ἥρος ἐπιγινομένου βορείου καὶ αὐχμηροῦ καὶ ψυχροῦ ὁ ἐγκέφαλος, ὁπηνίκα αὐτὸν ἔδει ἅμα τῷ ἥρι διαλύεσθαι καὶ καθαίρεσθαι ὑπὸ τε κορύζης καὶ βράγχου, τηλλικαῦτα πηγνυταί τε καὶ συνίσταται, ὥστε ἐξαίφνης τοῦ θέρους ἐπιγενομένου καὶ τοῦ καύματος, καὶ «μεγάλης» τῆς μεταβολῆς ἐπιγινομένης, ταῦτα τὰ νοσεύματα ἐπιπίπτειν. **8** Καὶ ὅκοσαι μὲν τῶν πόλεων κέονταί τε καλῶς τοῦ ἡλίου καὶ τῶν πνευμάτων ὕδασι τε χρέονται ἀγαθοῖσιν, αὗται μὲν ἦσσαν αἰσθάνονται τῶν τοιούτων μεταβολέων, ὅκοσαι δὲ ὕδασι τε ἐλείοισι χρέονται καὶ λιμνώδεσι κέονταί τε μὴ καλῶς τῶν πνευμάτων καὶ τοῦ ἡλίου, αὗται δὲ μᾶλλον. **9** Κῆν μὲν τὸ θέρος αὐχμηρὸν γένηται, θᾶσσον παύονται αἱ νοῦσοι· ἦν δὲ ἔπομβρον, πολυχρόνιοι γίνονται, καὶ φαγεδαίνας κίνδυνος ἐγγίνεσθαι ἀπὸ πάσης προφάσιος, ἦν ἔλκος ἐγγένηται, καὶ λειεντερίαι καὶ ὕδρες τελευτῶσι τοῖσι νοσεύμασιν ἐπιγίνονται· οὐ γὰρ ἀποξηραίνονται αἱ κοιλίαι ῥηϊδίως. **10** Ἦν δὲ τὸ θέρος ἔπομβρον γένηται καὶ νότιον καὶ τὸ μετόπωρον, τὸν χειμῶνα ἀνάγκη νοσερὸν εἶναι, καὶ ἢ τοῖσι φλεγματίησι καὶ τοῖσι γεραιτέροισι τεσσαράκοντα ἐτέων καύσους γίνεσθαι εἰκὸς, τοῖσι δὲ χολώδεσι πλευρίτιδας καὶ περιπλευμονίας. **11** Ἦν δὲ τὸ θέρος αὐχμηρὸν γένηται καὶ νότιον, τὸ δὲ μετόπωρον ἔπομβρον καὶ βόρειον, κεφαλαλγίας ἐς τὸν χειμῶνα καὶ σφακέλους τοῦ ἐγκεφάλου εἰκὸς γίνεσθαι, καὶ προσέτι βήχας καὶ βράγχους καὶ κορύζας, ἐνίοισι δὲ καὶ φθίσις. **12** Ἦν δὲ βόρειόν τε ἢ καὶ ἄννδρον, καὶ μήτε ἐπὶ τῷ κυνὶ γένηται ὕδωρ μήτε ἐπὶ τῷ ἀρκτούρῳ, τοῖσι μὲν φλεγματίησι φύσει οὕτως ἄν ξυμφέροι μάλιστα καὶ τοῖσιν ὑγροῖσι τὰς φύσις καὶ τῇσι γυναιξί, τοῖσι δὲ χολώδεσι τοῦτο πολεμιώτατον γίνεται· λίην γὰρ ἀναξηραίνονται καὶ ὀφθαλμίαι αὐτοῖσιν ἐπιγίνονται ξηραὶ καὶ πυρετοὶ ὀξεῖς καὶ πολυχρόνιοι, ἐνίοισι δὲ καὶ μελαγχολίαι· τῆς γὰρ χολῆς τὸ μὲν ὑγρότατον καὶ ὑδαρέστατον ἀναλοῦται, τὸ δὲ παχύτατον καὶ δριμύτατον λείπεται, καὶ τοῦ αἵματος κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἀφ' ὧν ταῦτα τὰ νοσεύματα αὐτοῖσι γίνεται. Τοῖσι δὲ φλεγματίησι πάντα ταῦτα ἀρωγά ἐστιν· ἀποξηραίνονται γὰρ καὶ ἐς τὸν χειμῶνα ἀφικνεόνται, οὐ πλαδῶντες, ἀλλ' ἀνεξηρασμένοι. [Ἦν δὲ ὁ χειμῶν βόρειος γένηται καὶ ξηρὸς, τὸ δὲ ἥρ νότιον καὶ ἔπομβρον, κατὰ τὸ θέρος ὀφθαλμίαι γίνονται ἰσχυραί, τοῖσι δὲ παισὶ καὶ γυναιξὶ πυρετοί.]

XI 1 Κατὰ ταῦτά τις ἐννοούμενος καὶ σκοπεύμενος προειδεῖν ἂν τὰ πλεῖστα τῶν μελλόντων ἔσεσθαι ἀπὸ τῶν μεταβολέων. Φυλάσσεσθαι δὲ χρὴ μάλιστα τὰς μεταβολὰς τῶν ὥρέων τὰς μεγίστας καὶ μήτε φάρμακον δίδοναι ἐκόντα μήτε καίειν ἔτι ἐς κοιλίην μήτε ἢ τέμνειν,

zbog toplote i suvoće tela. Kod starih se javljaju izlivi, zbog poroznih i istopljenih žila, tako da jedni iznenada umiru, a drugi postaju oduzeti u desnoj strani¹⁸. **7** Kada, zbog tople zime i toplote tela, ne očvrсне mozak a ni vene, i pošto usledi resko, suvo i hladno proleće, mozak se tada, baš kad treba da se zajedno s prolećem oslobodi i očisti putem izliva i promuklosti, zamrzne i stvrdne, pa se iznenada obruše te bolesti, pošto je došlo leto i usledila i vrelina i promena. **8** Oni pak gradovi koji leže dobro spram Sunca i vetrova, a imaju i dobru vodu, manje osećaju takve promene. Gradovi, opet, koji koriste barsku i močvarnu vodu, a leže loše u odnosu na Sunce i vetrove, više ih osećaju. **9** Ako nastane suvo leto, bolesti brže prestaju – ako, pak, bude kišovito, bolesti postaju dugotrajne. U slučaju da dođe do rana, postoji opasnost od njihovog pretvaranja u grizlicu¹⁹ iz najneznatnijeg razloga. A lijenterične stolice²⁰ i hidropsija nastaju pošto se bolesti okončaju – naime, creva se ne suše lako. **10** Ako je leto kišovito i toplo kao i jesen, zima je nužno nezdrava, pa se kod flegmatičnih i kod onih starijih od četrdeset godina lako javljaju goruće groznice, a kod žučnih tipova ljudi pleuritis i peripneumonija. **11** A ako se leto pokaže suvo i resko, no jesen kišovita i ojužena, u zimu, onda, prirodno nastaju glavobolje i suve gangrene mozga, a još i promuklost, prehlade i kašalj, kod nekih čak i sušica. **12** Ali, ako je vreme sa severcem i bezvodno i nije kišovito ni tokom »pasje vrućine«, ni u vreme Arktura,²¹ ono je vrlo prijatno flegmatičnim i vlažnim prirodama, kao i ženama. S druge strane, žučnim tipovima ono je izuzetno štetno, jer se odviše suše, te ih napadaju suve oftalmije kao i akutne i dugotrajne groznice, a kod nekih se čak javlja i crna žuč. Jer najvlažniji i najvodeniji deo žuči se suši i troši se, a najgušći i najoporiji deo ostaje, slično kao i kod krvi. Iz tog razloga kod njih nastaju pomenute bolesti. Flegmatičnim ljudima je sve ovo od pomoći, jer se isušuje i stižu u zimu ne mlitavi, već osušeni. [Ako je zima sa puno severca i suva, a proleće s jugovinom i kišovito, u leto se javljaju teške oftalmije, a kod dece i žena groznice.]²²

XI 1 Ovako rasuđujući i posmatrajući, mogao bi svako predvideti većinu onoga što će se desiti kao posledica promena. Treba se u najvećoj meri čuvati naglih promena godišnjih doba i ne treba svojevolično davati lekove, niti paliti ono što je u utrobi, niti seći, pre nego što

πρὶν παρέλθωσιν αἱ ἡμέραι <αἱ> δέκα ἢ καὶ πλείονες· **2** Μέγισται δὲ εἰ-
σιν αἶδε καὶ ἐπικινδυνόταται, ἡλίου τροπαὶ ἀμφότεραι καὶ μᾶλλον αἱ
θεριναί, καὶ ἰσημερίαι νομιζόμεναι εἶναι ἀμφότεραι, μᾶλλον δὲ αἱ
μετοπωριναί. Δεῖ δὲ καὶ τῶν ἄστρον τὰς ἐπιτολὰς φυλάσσεσθαι, καὶ
μάλιστα τοῦ κυνός, ἔπειτα ἀρκτούρου, καὶ ἐτι πληϊάδων δύσιν· τὰ τε
γὰρ νοσεύματα μάλιστα ἐν ταύτησι τῇσιν ἡμέρησι κρίνεται καὶ τὰ
μὲν ἀποφθίνει, τὰ δὲ λήγει, τὰ δὲ ἄλλα πάντα μεθίσταται ἐς ἕτερον
εἶδος καὶ ἐτέρην κατάστασιν. Περὶ μὲν τούτων οὕτως ἔχει.

prođe deset dana ili više. **2** Najveće i najopasnije su ove četiri promene: oba solsticija, posebno letnja dugodnevica, kao i obe ravnodnevice, posebno jesenja. Treba se čuvati i od izlaska zvezda, a posebno od »pasjih dana«, potom od Arktura i još od zalaska Plejada, jer ishod najvećeg broja bolesti odlučuje se u te dane.²³ Neke bolesti uzrokuju smrt, neke se okončaju, a sve ostale se prometnu u drugi oblik i u drugo stanje.

Napomene

¹ Zbunjujuću grčku konstrukciju περί δὲ τῶν λοιπῶν ὑδάτων Žuana upoređuje sa περί δὲ τῶν ἄλλων ὑδάτων gde pridev, naizgled nepotreban, znači »uostalom, što se ostalog tiče« (Kühner-Gerth, *Ausführliche Grammatik...*, II, 1, 275 A 1). V. Jouanna (1996), 268.

² Pomen žuč i na ovom mestu i flegme red niže potvrđuju da je autor ovog spisa takođe baratao nekom od teorija o telesnim tečnostima (v. uvod, str. 6). Zanimljivo je da se ovde žuč povezuje sa letom dakle *toplim*, a flegma sa zimom dakle *hladnim*, dok je nešto više u spisu (III i IV, Littré II, 16; 20 = Jouanna, 190, 8; 193, 4) flegma povezana sa gradovima okrenutim prema vrućim vetrovima, a žuč sa onim okrenutim prema hladnim vetrovima. Kao što sam već napomenula, ova »nefiksiranost« teorije telesnih tečnosti govori o starini spisa. V. Jouanna (1996), str. 269.

³ Grčko καταλελεπτύνθαι καὶ κατischάνθαι prevela sam »izmršan i ispošćen« jer se, po svemu sudeći, radi o homojarktonu odnosno glasovnom podudaranju početka dve reči. Naš najstariji grčki rukopis ne čuva drugi glagol (a ni Litreovo izdanje), ali ga latinski prevod samog spisa i arapski prevod Galenovih komentara na ovaj spis čuvaju, što opravdava njegovo restituisanje.

⁴ »Intermitentne groznice (nastupne – povišena telesna temperatura koja se javlja u manje ili više pravilnim razmacima isprekidanim periodima normalne temperature) gotovo uvek su bivale uzrokovane malarijom, koja je postojala u Grčkoj bar od neolita i javljala se, već dosta rano, u svoja tri oblika (uzročnici: Plasmodium vivax, Plasmodium malariae, Plasmodium falciparum). Nastupi groznice bili su odeljeni pravilnim intervalima od 2, 3 ili 4 dana, i odatle imena tertiana, quartana odn. quintana (sc. febris), pri čemu su slezina i jetra bile hipertrofirane. Malaria u najozbiljnijem obliku (Plasmodium falciparum – quintana) nestajala je i ponovo se javljala u različitim razdobljima i, generalno, nikada nije potpuno nestala. Razlozi ovih variranja (u poja-vi oboljenja – prim. prev.) su u prvom redu klimatski ... i interesantno je primetiti da periodi najvećeg prosperiteta teže da se poklope sa opadanjima u učestalosti malarije, i obratno.« – J.-N. Biraben, »Diseases in Europe: Equilibrium and Breakdown of the Pathocenosis« *Western Medical Thought...*, str. 319–353, ovde 324–325.

⁵ O terminu καῦσος vidi Stevanović (2003): *Tehnička leksika zbirke Epidemija Hipokratskog korpusa: rečnik promene (pojmovi toplog, hladnog i boje)*, str. 52.

⁶ O »beloj flegmi« takođe Stevanović (2003), str. 59.

⁷ Što je voda kvalitetnija, manje joj se vina mora dodavati. V. Jouanna (1996), str. 202.

⁸ Grčki izrazi ἀνατολή τοῦ ἡλίου, ἀνατολή θερμότης, ἀνατολή χειμερινή teško su prevodivi, jer se radi o mestima na nebu, delovima neba na kojima se Sunce nalazi u vreme letnje dugodnevne, odnosno zimske kratkodnevne.

⁹ Pošto je varenje zamišljano kao kuvanje, ovde se povlači analogija: dejstvo vode na namirnice u stomaku analogno je dejstvu vode na namirnice u loncu. Vidi Jouanna (1996), str. 204 i 274.

¹⁰ U prethodnom izdanju ovog prevoda (Stevanović (2000)), grčki tekst glasio je διευ, jer se Litre poveo za greškom rukopisa V (*Vaticanus gr.* 276, XII vek), koji je u osnovi

Litreovog izdanja. Pravilno čitanje ἰδίει je, međutim, potvrđeno arapskim prevodom Galenovih komentara, dok je u grčkom prevodu došlo do gubitka inicijalne jote.

¹¹ Uzročno povezivanje nije sa prethodnim izlaganjem (VIII. 4) o znojenju kod čoveka, već sa VIII. 3 gde se kaže da kišnica nastaje isparavanjem iz močvara, mora i svega što sarži vlagu.

¹² U prethodnom izdanju ovog prevoda (Stevanović (2000)), grčki tekst glasio je ἐκκρίνεται, ali Žuana (v. Jouanna (1996), str. 207) kao i Diler (v. Diller (1970)) prihvataju Gadaldinijevo čitanje (*lectio difficilior*) ἐκπύγνυται koje je potvrđeno latinskim prevodom (*gelat*) i arapskim prevodom Galenovih komentara.

¹³ Ista reč, ἰσχύας, označava dve različite bolesti u antičkom i savremenom svetu. U antici se radilo o bolu u kuku, dok se danas radi o neuralgiji ishijadičnog nerva.

¹⁴ Rukopis V na ovom mestu daje πῶρος, što Litre, začudo, ne popravlja, dok se Džons opredeljuje za popravku iz *editio princeps* (παισίν), međutim Hajberg popravlja ovo mesto u πῶρος "kamen", na osnovu latinskog prevoda (*lapis*). Potvrda za ovu ispravku postoji i u arapskom prevodu Galenovih komentara.

¹⁵ O reči καῦμα kod Hipokrata vidi Stevanović (2003), str. 55.

¹⁶ Sirijus (ὁ Κύων) je najsajjnija zvezda sazvežđa Veliki Pas, koje se nalazi na južnoj nebeskoj polulopti. Izlazak Sirijusa istovremeno sa Suncem (ὁ Κύων ἑῷος ἐπιτέλλει) padao je 19. jula i trajao otprilike do polovine avgusta, što je bilo doba najveće žege, tako da i sama reč κύων, kao i latinski izraz *Sirius ardor*, označava upravo taj period – drugu polovinu jula i početak avgusta.

¹⁷ Ἐτίσιαι – periodični vetrovi koji duvaju sa severa ili severozapada na Egejskom moru tokom četrdesetak dana »pasje vrućine«.

¹⁸ I kod Litrea i kod Džonsa dolazi nakon τὰ δεξιὰ i ἡ τὰ ἀριστερά, što predstavlja Galenov citat ovog mesta koji on daje u svom *Komentar Aforizama* (*In Hippocratis aphorismos comentarii VII*, Kühn, XVII.2, 589) sačuvanom na grčkom jeziku. Međutim, drugog opravdanja za ovaj dodatak nema: najstariji rukopis V ga nema, nema ga ni latinski prevod niti Galenovi komentari u arapskom prevodu.

¹⁹ O imenici φαρμαδαίνα vidi Stevanović (2003), str. 89 i 92.

²⁰ Lijenterična je stolica u kojoj se nalazi mnogo delića potpuno nesvarene hrane.

²¹ Ἀρκτοῦρος (doslovce »čuvar Medveda«) naziv je zvezde iz sazvežđa Bootes («Govedar»), naspram Velikog Medveda. Kao i u slučaju Sirijusa, ime ove zvezde može označavati vreme kada je ona vidljiva (od 17. septembra), tj. jesen.

²² Direktna predaja teksta (rukopis V) sadrži i rečenicu u uglastim zagradama; međutim, već od XVI veka je ona izdavačima bila sumnjiva. I Galen u svom komentaru beleži da on u svom primerku tu rečenicu nema. Vidi Jouanna (1996), str. 218.

²³ Dakle, posebna sredstva, koja prevazilaze dijetu odn. regimen – poput lekova, kauterizacije, puštanja krvi, hirurških zahvata – treba primenjivati samo u određenim okolnostima: ako se bolest protegne preko mere, ako je bol nepodnošljiv, ako bolest nastupi iznenada... U principu, hipokratska medicina (ali i većina medicinskih pravaca helenističkog i rimskog doba) najviše poverenja poklanjala je domenu medicine zvanom *diaeta* (tradicionalna hipokratska podela medicine podrazumevala je dijetu/regimen, farmakologiju i hirurgiju).

Sadržaj sveske 28 (2/2003)

[Iz uredništva	5]
DIVNA STEVANOVIĆ Izučavanje antičkih medicinskih autora danas: susret klasične filologije i medicine	7
DIVNA STEVANOVIĆ Hipokrat i Galen na Sorboni	28
VERONIK BUDON-MIJO Galenska teorija o vidu: boje tela i boje tečnosti	32
DIVNA STEVANOVIĆ Adresa istorije medicine	45
DANIJELA GUREVIĆ Kuhinja ženskog tela: voda u III knjizi ginekološkog spisa Sorana iz Efesa	53
DIVNA STEVANOVIĆ Lijež, reč koja podseća na papirus	72
MARI-ELEN MARGAN Medicina u papirusima na grčkom jeziku nađenim u Egiptu	76
DIVNA STEVANOVIĆ Divlja vatra u nama: bolest kao agresija u <i>Hipokratskoj zbirci</i> i u srpskom folkloru	93
DIVNA STEVANOVIĆ Piti ili ne piti: Hipokrat, <i>O vrstama vazduha, vode i mesta</i>	101
DIVNA STEVANOVIĆ Šta je to u ljudskom biću: Celz, <i>Medicina</i> 4.1 i 8.1	121
Naučni skup »Mélanges, crases, tempéraments : La chimie du vivant dans la médecine et la biologie anciennes« (<i>Divna Stevanović</i>)	137